

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО СЛАВЯНСКО ЕЗИКОЗНАНИЕ**

Стефан Иванов Узунов

ДИНАМИКА НА УКРАИНСКАТА ЕЗИКОВА СИТУАЦИЯ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане
на образователна и научна степен „доктор“
професионално направление 2.1 филология,
„славянски езици (украински език)“

Научен ръководител:

доц. д-р Валентин Миланов Гешев

Научно жури:

акад. проф. Михаил Георгиев Виденов – рецензент

проф. дфн. Магдалена Петрова Костова-Панайотова - становище

доц. д-р Албена Проданова Стаменова - рецензент

доц. д-р Валентин Миланов Гешев - становище

доц. д-р Лучия Сефанова Антонова-Василева - становище

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита пред научно жури от разширен катедрен съвет на Катедрата по Славянско езикознание към Факултет по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“ на 28.01.2014 г.

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, анкета, изводи, заключение и библиография. Общият обем на изследването е 229 страници. Библиографията съдържа 179 заглавия.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 25.06.2014 г. от 11.00 ч., в конферентна зала на СУ „Свети Климент Охридски“.

Съдържание на дисертационния труд:

Увод	4
Глава I. Исторически предпоставки за възникването на двуезичието в Украйна	8
I.1. Обзор	8
I.2. Социално-исторически и културни условия на развитието на украинския език.....	43
I.3. История на руско-украинското двуезчие	55
Глава II. Езикова ситуация в Украйна в светлината на теорията на езиковите контакти	75
II.1. Езикови контакти, езикова ситуация. Билингвизъм и диглосия.....	75
II.2. Източнославянско – руска диглосия по пътя на ненормативността.....	84
II.3. Правов статут на езиците в Украйна.....	113
II.4. Етноезикови процеси в Украйна.....	127
Глава III. Динамика в тенденциите на съвременната езикова ситуация в Украйна	134
III.1. Езикова асимилация на населението в Украйна.....	135

III.2. Граждански движения в защита на украинския език.....	143
III.3. Езикова ситуация и методи за езикова манипулация на украинските медии.....	158
III.4. Езикът в религията в Украйна.....	168
III.5. Езикова ситуация в сферата на образованието.....	182
III.6. Анкета. Разминаването между представата и реалността по отношение на езика.....	191
III.7. Тенденции в развитието на двуезичието.	201
Заключение	213
Библиография	216

Увод на дисертационния труд:

Украинската езикова ситуация през двадесети и началото на двадесет и първи век е интересна и сложна. Днес езиковите и етническите проблеми вълнуват почти всички държави, тъй като едноезични страни на практика не съществуват. Макар и езиковата и етническата сфера на обществения живот да не са едно и също и само частично да се пресичат, в точките на това пресичане често възникват остри социални и политически проблеми. Причините, поради които съединяването на етническите и езиковите проблеми носи такъв опасен потенциал, се крият преди всичко във вътрешното противоречие на глобализационните процеси в света.

Факторите, които влизат в рамките на езиковата ситуация в Украйна, са разнообразни и в известна степен дори противоречиви. За правилното изследване на езиковата ситуация в Украйна е важно да се определят езиците, които се говорят, тяхното териториално и количествено разпространение, а също и комуникативните им възможности и сферите, в които те функционират.

Макар и въпросът за съвременното състояние на езиковата ситуация в Украйна да е предмет на многобройни дискусии и често да попада в общественото полезрение, научните разработки по темата дори в самата Украйна са малко на брой и не успяват да разкрият в детайли различните аспекти на проблемите в двуезичната среда. Принос в научното изследване и разработване на проблемите на украинската езиковата ситуация имат Лариса Масенко, Олена Руда, Иван Моисенко, които акцентират върху подчиненото положение на украинския език, въпреки статута му на официален, след обявяването на независимостта на Украйна и огромната поддръжка в различни аспекти, която получава руският език в Украйна. Противоположните тези, изказани от различни автори, относно състоянието на езиковата ситуация и основните ѝ съставни елементи в

Украйна допринасят за грешното ѝ и непълно разбиране. Цялостното разглеждане и изследване на въпроса тепърва предстои.

От съществена важност за коректното представяне и правилното изследване на езиковата ситуация в Украйна са и въпроси, които не са достатъчно задълбочено изследвани до момента. Като пример за такива биха могли да бъдат посочени социолингвистичните отношения между двата най-разпространени днес в Украйна езика – украинския и руския – в исторически аспект, които неминуемо влияят и върху съвременното състояние на двуезичие в Украйна. Недостатъчно изследвани остават и възможностите за намирането на консенсус и разработването на модел за развитие на украинския език, без това да поражда конфликт при употребата на руския език, а също и начинът на избор на език за ежедневна употреба от страна на двуезичното население на част от Украйна. Като непълно проучени могат да се квалифицират и действията на гражданските организации в Украйна, които през последните три години се заемат пряко с наблюдението и описанието на езиковата картина в различни сфери на обществения живот. Не на последно място, като все още не детайлно обследвано и квалифицирано може да се посочи и противоречието между представата на хората за езиковата ситуация и реалността, в която тя „съществува“.

В заключение може с категоричност да се твърди, че без обстоен преглед на събитията и, по-важно, без разбирането за тях, бъдещето на езиковата ситуация в Украйна изглежда непредвидимо или поне неправилно предвидимо, а в историята на социолингвистиката могат да бъдат открити множество примери за заблуждаващи прогнози.

В тази връзка, обектът на изследване в настоящата работа е езиковата ситуация в Украйна като резултат от диглосия с елементи на

билингвизъм. Предметът на изследване е руско-украинското двуезичие и възникващите във връзка с него социолингвистични феномени.

Целите, които настоящото изследване си поставя, са следните:

1. Да се разкрие отношението между украинския и руския език, както и промените, които настъпват в езиковото поведение в резултат на засиления интерес към въпроса и настъпилите промени в нормативните актове, засягащи украинския език, в началото на двадесет и първи век.

2. Да се докаже, че езиковата ситуация в Украйна е резултат от диглосия с елементи на билингвизъм.

Задачите, които си поставяме в настоящото изследване, са следните:

1. Преглед на историческите събития, довели до настоящото състояние на двуезичие в Украйна;

2. Опит за прилагане на познатите социолингвистични модели върху езиковата ситуация в Украйна;

3. Провеждане на анкета с цел установяване предпоставките за езиковите предпочитания.

Методите на изследване, които сме използвали в работата си, са следните:

1. Наблюдение – под формата на проведената електронна анкета, в която участват респонденти от различни региони в Украйна, на различна възраст и с различно образование.

2. Сравнение – приложен по отношение на езиковите явления, възникнали в Украйна с подобни, възникнали на други места по света.

3. Измерване – определяне на количествената употреба на украински и руски език в различни сфери на обществения живот и електронните медии.

Други методи, които също така използваме в работата си, са абстрахиране, а също така и анализ и синтез при направените обобщения в отделните глави.

Представяне на основната част:

В глава първа на настоящата дисертация, озаглавена **“Исторически предпоставки за възникването на двуезичието в Украйна“**, е направен опит за преглед на изследванията по темата. Посочили сме известните ни учени, които са се занимавали с въпросите свързани с езиковата ситуация в Украйна. Опитали сме се да посочим най-важните резултати от тяхната работа, както и да ги групираме в направления в зависимост от времето и мястото, на което са работили. Широкото разглеждане на двуезичието в Украйна в художествената литература, публицистиката и науката започва през XIX в. То е свързано със създаването и утвърждаването на нов украински книжовен език и със самоосъзнаването на украинците като нация. В пределите на Украйна през периода на съществуване на СССР изучаването на национално-езиковите взаимоотношения, в това число и на двуезичието, е свързано с конкретния политически контекст. След 1991 г. в обявената за независима Украйна изучаването на проблемите на двуезичието попада в периферията на научните интереси. Като положителна тенденция можем да посочим факта, че през последните години интересът по темата се засилва.

Втори раздел на първа глава е озаглавен **„Социално-исторически и културни условия за развитието на украинския език“**. В него накратко се проследяват основните периоди в развитието на украинския език и историческите предпоставки за появата на характерното за украинската езикова действителност двуезичие и възникването на ненормативни езикови явления, които наблюдаваме днес. Представени са основните и най-популярни теории за периодизация във формирането и развитието на украинския език на Юрий Шевельов, Григорий Пивторак и Алексей

Шахматов. Накратко са разгледани и основните етапи във формирането на украинския книжовен език.

Така нареченият езиков въпрос всъщност е част от един значително по-широк кръг от проблеми, а именно проблемите за украинската идентичност. Безспорно е, че езикът е основа на всяка една национална идентичност. Поради тази причина езиковият въпрос е също толкова актуален и в ретроспективен план. Той е вплетен в търсенията и отстояването на националните интереси на международната политическа сцена. Несъмнено езиковата ситуация е динамично явление във всяко едно общество и статичното ѝ състояние следва да се разглежда като резултат от динамиката в развитието на социалните етнически и политическите фактори през даден период.

В трети раздел на първа глава – История на руско-украинското двуезичие – на настоящия дисертационен труд сме обърнали специално внимание на факторите, предпоставките и конкретните събития, в историята на Украйна и украинския език, довели до състоянието на вкоренено двуезичие в Украйна в началото на ХХІ в. Разгледани са най-важните документи и актове, с които е провеждана целенасочена политика на езикова асимилация от страна на държавните обединения, в чиито състав попадат териториите на Украйна, както и опитите на украинските културни дейци и прогресивни кръгове, през различни периоди от историята, за борба с тази политика и стремежите им за самостоятелно развитие в езиково отношение. Хронологическото проследяване на времевите периоди в развитието на двуезичието разделя главата условно на следните пет части:

1. От 1654 г. – годината на Переяславската Рада, в резултат на която хетмана Богдан Хмелницки подписва спогодба с Московското

царство за подкрепа в борбата срещу Жеч посполита. – до 1917 г. УНР.

2. Условието по времето на украинизацията в УНР и УССР (1917 г. – 1933 г.)
3. Периода на Втората световна война и резултатите от нея (1941 г. – 1959 г.)
4. Езиковият въпрос през периода 1960 г. – 1985 г.
5. Езиковия въпрос в последния етап от съществуването на УССР.

За условен край на този ретроспективен преглед може да се разглежда приемането от Върховната Рада на Закон за езика в УССР. С този документ държавата гарантира на украинския език статут на държавен, като по този начин е поставена целта да се защити и подкрепи всестранното развитие на духовността и творчеството на украинския народ като гаранция и за неговия суверенитет в бъдеще. Важен фактор за това е и обявяването на независимостта на Украйна, но тя може и следва да се разглежда само като предпоставка, но не и като гаранция за създаването на достатъчно добри условия за последващото развитие на украинския език в качеството му на национален.

Втората глава на дисертационния труд е озаглавена „Езиковата ситуация в Украйна в светлината на теорията на езиковите контакти“. В първата ѝ част – Езикови контакти, езикова ситуация. Билингвизъм и диглосия – се въвеждат основните социолингвистични понятия, с които изследваме езиковата ситуация в Украйна. В социолингвистиката и до днес няма категорично мнение по отношение на обема на понятията „билингвизъм“ и „диглосия“, които са основополагащи

при разглеждането на езикова ситуация със силно изразено двуезичие. Направили сме преглед на основните тези, изказани, както от класиците на социолингвистиката, така и от съвременни изследователи по отношение на обема на понятията и сме приели да работим с тези, които най-точно според нас отразяват езиковата картина, обект на настоящото изследване. Поради сложността на украинската езикова ситуация и тенденциозното ѝ изследване в продължителни периоди от време е трудно тя да бъде вкарана в конкретна, обща, вече изследвана теоретична постановка. Въпреки това, на базата на изведените определения успяваме да класифицираме двуезичието в Украйна като диглосия с елементи на билингвизъм.

Втората част на втора глава е озаглавена „**Източнославянско – руската диглосия по пътя на ненормативността**“. В нея се акцентира върху условията и предпоставките, довели до появата на ненормативното езиково явление „суржик“. Разглежда се неговата същност, като резултат от продължително състояние на езикова диглосия, а не билингвизъм. Двуезичието в Украйна почти през почти целия ХХ в. е разглеждано като билингвизъм, а не като диглосия. По отношение на суржик са разгледани историята на възникването му, основните му характеристики, териториалното му разпространение на базата на социологически проучвания в Украйна от началото на ХХІ в., а също и най-характерните му прояви в устната реч на неговите носители. Направен е опит за съпоставка с други ненормативни явления като беларуската „трасянка“, „русенорск“, „портуньо́л“, „балачка“. Представен е също така и опит за прогноза за бъдещото развитие на суржик сред украинското общество. В противовес с езиковата ситуация в Беларус, където трасянката вече е дълбоко вкоренена в народопсихологията на обществото, в Украйна, благодарение на провежданата езикова политика през последните 20

години, са създадени условия и обществени нагласи, според които суржик се приема като белег на провинциалност и според нас в бъдеще той постепенно ще отстъпва мястото си пред нормативните форми на украинския и руския език.

Несъмнено за стабилността на езиковата ситуацията и постепенното ѝ развитие в една или друга посока голямо влияние има и езиковата политика на една страна. В третата част на втора глава озаглавена **„Правов статут на езиците в Украйна“** е направен преглед на правното регулиране на езиковата ситуация в Украйна. Разгледани са членовете от Конституцията, които регламентират статута на езиците, както в исторически план, така и днес. Впечатление прави широката нормативна база, която регулира правно-езиковите отношения в страната. Освен Конституцията на Украйна от 1996 г., която в голяма степен повтаря текстовете на закона от 1989 г. съществуват и още ред други действащи разпоредби, които регулират езиковите отношения. Сегашните нормативни уредби ползват за основа стар закон, който вече не отговаря на съвременната действителност. Нужно е да се изготви и система от санкции, за да не може отделен регион или местен орган, а също и отделните държавни служители да нарушават безнаказано закона. За справка: подобни нарушения на езиковия закон в Украйна през последните години се случват и документират почти ежедневно, а реално санкционирани за това лица и институции няма.

Разбираемо е, че никой не може да принуждава другия да променя езика си. Изборът на език е част от личния живот на всеки един човек и не може да бъде законово регулиран. За гражданите на Украйна двуезичието следва да бъде също така въпрос на личен и доброволен избор, във вида му на координиран билингвизъм. От друга страна е необходимо държавата и държавният апарат да знаят и ползват държавния език. Право на всяка една

европейска държава е да разпространява държавния си език на своята територия и да изисква от гражданите си да го владеят, макар и пасивно. (Бестерс-Дилгер 2008)

Изводът, до който достигаме след анализа на действащите закони по отношение на езика в Украйна, е че законодателната и изпълнителната власт не отстояват принципите на езиковата независимост на Украйна. Опитите да се усъвършенства езиковото законодателство чрез законопроекти само в периода 2003-та - 2004-та година са над десет. Повечето от тях остават на ниво заявка пред обществото и дори не стигат до реални дебати в парламента. Докато е на власт, нито една политическа сила в Украйна не настоява за разглеждане и дори само за нормативно решаване на езиковия въпрос в Украйна. Като основна причина за това може да бъде посочен потенциалът, който се крие в нерешаването на езиковия въпрос. Той бива все по често ангажиран от политическите сили в предизборни кампании през последните години.

В четвъртия раздел на втора глава, озаглавен „Етноезикови процеси в Украйна“, на базата на данни от преброяванията на населението през последните 30 години, са разгледани езиковите малцинства в Украйна и териториалното разпределение на етносите в различните региони. Проследена е и динамиката на промените в езиковото им поведение. Направен е опит да се характеризират факторите, които влияят върху езиковото им поведение и езиковата им устойчивост в условията на постоянна борба между двата основни езикови опонента в Украйна днес.

Третата глава на настоящето изследване е със заглавие „Динамика в тенденциите на съвременната езикова ситуация в Украйна“

В първата ѝ част – „Езикова асимилация на населението в Украйна“ – са проследени основните термини, обхващащи понятието „езикова асимилация“. Направен е опит за представяне на динамиката на двата основни асимилационни процеса по отношение на езика от началото на ХХ в. до днес, а именно езикова русификация и езикова украинизация. Посочени са промените, които настъпват и при двете в зависимост от промяната в политическата ситуация. Проследени са процесите на езикова асимилация в Украйна както от страна на националното мнозинство, така и от страна на етническите малцинства.

Следващият раздел е озаглавен „Граждански движения в защита на украинския език“ и разглежда една нова тенденция в украинското общество, която е пряко свързана с езика. Гражданското движение като форма на организация на обществото не е новост, но целта, която си поставят част от гражданските движения в Украйна, е нова. А именно, на основата на констатацията на езиковата ситуация в определен ареал и време да се направи извод и да се определят насоките на развитието на украинския език, самосъзнанието на украинците и като цяло нагласите на украинското общество в началото на ХХІ в. След обявяването на независимостта на Украйна през 1991 г. новият политически курс в развитието на държавата, а също и съвременните възможности за комуникация, рязко повишават възможностите на гражданите да се обединяват и организират в защита на определени каузи и да изразяват мнението си по въпроси, които през изминалите периоди са били обект на внимание от тясно определена група специалисти и обществени дейци. Една от безспорно болезнените и не губещи актуалност теми за украинското общество е тази за украинския език и неговото бъдеще. Необходимо е да отбележим, че макар и обединени от стремежа за разрешаване на езиковия проблем в Украйна, тези езикови движения са

много разнородни като идеи, методи и обществени настроения. Напоследък допълнителен нюанс в дейността им внася и сериозното внимание, което обръщат и средствата за масова информация на тези движения. Проследили сме основните идеи, а също и придобилите най-широк обществен отзвук прояви на движенията „Не будь байдужим“ (Не бъди безразличен), „Займіться ділом, а не язиком“ („Заеми се с дела, а не с езика“)

Поради относително скорошната им поява – началото е поставено през 2005 г. – е трудно да се направят прогнози за бъдещото им развитие, но биха могли да се направят изводи по отношение на резултатите от дейността им до момента. Очевидно е, че влиянието им върху властта и върху приемането и неприемането от парламента на закони с пряко отношение към езиковата ситуация в Украйна е ограничено. Същественият им принос обаче се корени в популяризацията на проблемите на езиковата ситуация и нагласата на нетърпимост, която създават в обществото по отношение на езиковото насилие.

Още един от съществените фактори върху езиковото поведение на обществото са средствата за масова информация. Поради важността, която те имат за обществените нагласи и поведение поведението им е разгледано в раздел трети към трета глава – „Езикова ситуация и методи за езикова манипулация на украинските медии“. Езикът на медиите в много случаи се приема за коректив и има силно влияние върху езиковото поведение на обществото. Още по-голямо влияние върху обществото има изборът на език, който те правят. В Украйна днес действащата нормативна база по отношение на езика на средствата за масова информация е по-скоро пожелателна и не се спазва от собствениците на медии. Изключение и стриктно спазване на разпоредбата има само в държавните радио и телевизия. Законите, които правно разрешават тези въпроси, са остарели, а

санкциите, предвидени за неспазването им не се налагат. Всъщност зад избора на език стоят както обществото, така и обкръжението на медията. Медията се стреми да задоволи нуждите на потребителите си, особено ако е регионална. В много от случаите изборът на език се свежда именно до предпочитанията на нейните реципиенти.

Медиите в Украйна имат също и допълнително влияние върху обществените нагласи в унисон с политическия дискурс. Манипулативните стратегии, които ползват в отразяването на действителността, ясно личат в разминаването на представените гледни точки за едно и също събитие в последните месеци. В контекста на сложната политическа обстановка в Украйна, акциите в отделните украински градове се представят на основата на противопоставянето „свой – чужд“, като с цел изграждане на такъв образ, често се използва и езиковият признак. Връзката между обикновения човек и политиката, най-често се случва именно посредством медиите, които тенденциозно и съзнателно избират да представят пред своите реципиенти „подходяща“ информация. Както отбелязва Олена Руда, условие за успех на манипулативните стратегии в съвременните средства за масова информация е навикът на хората да не губят душевни и интелектуални сили, а също и време в критичен анализ на съобщенията. (Руда, 2012: 207) А това, що се отнася до езика, а също и до отношението на хора от един и същи етнос, които се различават по езиков признак, може да бъде много опасно.

Езикът в религията в Украйна. Този въпрос е сложен и важен. Сложен е, тъй като в Украйна има действащи три силни религиозни направления: 1. Украинска православна църква (автономен църковен орган на Московската патриаршия); 2. Украинска православна църква – към Киевската патриаршия; 3. Украинска автокефална православна църква. Наред с тях съществуват и множество други религиозни течения, с по-

ограничен обхват и по-слабо влияние. Важността на въпроса произтича най-вече от това, че Украйна е страна със силно религиозно население.

Различното вероизповедание на украинците е и един от факторите, който в известна степен успява да намали ефекта от езикова асимилация в моментите, в които Украйна е била под силно влияние от страна на господстващи империи.

Както в почти всички области на обществения живот, борбата за езиково надмощие продължава и в църквата. Ролята и влиянието на външни фактори върху църквата в Украйна е голямо не само в езиково отношение. Показателен пример от последните седмици за това са и противоположните позиции, които заемат трите църкви по отношение на протичащите в момента политически събития в Украйна, провокирани от отказа на президента Виктор Янукович да подпише Споразумението за асоцииране на Украйна с ЕС. Външната политика на Украйна съвсем не е въпрос, който пряко засяга църквата, но очевидно влиянието ѝ се използва от политиците за определени цели. По отношение на езика основното противоборство е между Украинската гръко-католическа църква, поддръжник на украинския език, и Украинската православна църква към Московската патриаршия, като средище на руския език. Това противопоставяне в езиков план продължава от векове и ще остане фактор, заедно с вероизповеданието, който ще предопределя различието между хората от различните региони на Украйна.

С особено отношение към украинския език е Украинската гръкокатолическа църква, която има най-силно влияние в западната част от страната. Употребата на украински език в нея има своите исторически предпоставки, но е факт, че църквата продължава да отстоява правото му на съществуване и употреба дори в периода, в който Източна Украйна е част от Съветския съюз. Като положителна тенденция в нейното развитие

по отношение на езика можем да отбележим, че той остава водещ и в новосформираните общности на нейни последователи и в такива източноукраински градове като Луганск, Харков и Одеса.

Безспорно един от съществените въпроси по отношение на динамиката на езиковата ситуация в Украйна е този за езика на образованието. Образованието е основен градивен елемент на елита във всяко едно общество и езикът, на който то се осъществява и преподава, както в средните училищата, така и във висшите учебни заведения, има водеща роля за изграждането на национално самосъзнание и устои на прослойката от обществото с най-голямо влияние върху културното му развитие. В пети раздел на трета глава озаглавен **„Езикова ситуация в сферата на образованието“** се проследява историята по отношение на езика на преподаване в украинските учебни заведения. Отчетени са регионалните особености в зависимост от конкретната историческа действителност.

В исторически план неграмотността на селското население също се оказва сериозен фактор по отношение на езиковите въпроси, тъй като в училище украинците са изучавали езиците, определяни като престижни в зависимост от времето и мястото, в което попада украинското село. Така в училищата в Австро-Унгария се преподава унгарски и немски, в училищата на териториите, които влизат в състава на СССР и царска Русия, обучението се извършва главно на руски език.

Продължителните периоди, в които липсва възможност украинците да получават образованието си на украински, правят езика недостатъчно способен да удовлетвори нуждите на населението и понижават престижа му в сравнение с другите разпространени езици. И днес училището остава най-лесният начин човек да научи чужд език, а двуезичието в сферата на образованието на Украйна все още не е преодоляно. Излизайки от рамките

на официалните данни на Министерството на образованието на Украйна, според които в Украйна с високи темпове и днес се развива украинскоезичното образование, установяваме, че зад тези привидно добри резултати се крие вкоренено двуезичие. Непропорционално широката употреба на руския език в сравнение с етническият състав на населението остава водещ фактор в образованието. Въпреки това, трябва да имаме предвид, че образователната система не е изолирано явление в обществото и тя съществува в езиковата среда, която я заобикаля.

„Украинскоезичното образование на фона на рускоезичната масова култура не просто потъва в празнината между битовия език на учениците и езика на обучението в русифицираните градове, а и намалява ефективността на изграждането на общество с национално самосъзнание, тъй като съзнанието се формира само в своето езиково-културно средище“ (Масенко 2004).

Анализът ни по отношение на езиковата ситуация в сферата на образованието в Украйна показва, че въпреки положителните промени, които се осъществяват в сектора, украинският език все още не е достигнал независимо ниво на развитие и употреба в образователната система. Промените са повишили нивото му на престижност, но нивото му на употреба все още не отговаря на потребностите на населението. За онагледяване на положителните тенденции в динамиката на развитие на образованието в Украйна, ще посочим за съпоставка Беларус. Там беларуският език отдавна е отстъпил функциите си в сектора на руския език и нивото му на употреба сред съвременните граждани на Беларус според официалните данни от 2010 г. е 23.4% от общия брой жители. (беларуски език 2013)

В шестатата част на трета глава са изложени резултатите от проведената по време на докторантурата анкета. Тя е озаглавена „Разминаването между представата и реалността по отношение на езика“. Това е един от приносните моменти в изследването, който цели да покаже езиковата шизофрения на част от украинското население в началото на XXI в.

Един от най-съществените проблеми по отношение на съвременното състояние на езиковата ситуация е разминаването в представата на хората за нея и действителността. Основен източник на данни за нейното изследване са преброяванията на населението, които включват и въпроси относно езиковата самоидентификация на хората и езиците, които използват в ежедневно си, битово общуване. Те, от своя страна, поради широкия спектър на изследване имат своите недостатъци. Преброяванията на населението не позволят да се вникне по същество в степента на владеене на даден език от неговите носители, тъй като се градят на основата на самоопределението на човек и собствената му оценка за нивото на владеене на езиците. Нужно е да имаме предвид, че представата на човек за степента на владеене на даден език често не е точна, емоционално натоварена е и не рядко съществено се разминава с оценката на езиковедите. Последната завършена кампания по преброяване на населението в Украйна е проведена през 2001г. Налице са разминавания между данните от нея и резултатите, които огласяят езиковедите в проведените от тях, макар и ограничени по обем изследвания. С цел да проверим степента на владеене на украинския език сред населението от различните региони на Украйна, през 2012 г. подготвихме електронна анкета на руски език, която беше попълнена от повече от 80 респонденти. Подробното проучване на резултатите от анкетата ни дават основания да

твърдим, че има значително несъответствие между представата на хората за степента на владеене на украински език и реалното му владеене.

Направен е опит и да се покаже с примери, че е налице съществено разминаване между процента на хората, които определят украинския език за свой роден и процента на хората, които реално го използват в ежедневието си и го владеят добре. Посочени са примери за грешки в следствие на интерференция от руския език, както и хиперкоректни украински форми.

Тенденции в развитието на двуезичието:

В началото на ХХІ в. Езиковата ситуация в Украйна е белязана от асиметрично двуезичие, както по отношение на носителите на двата езика в различните региони, така и по отношение на сферите на тяхната употреба. Не са много езиковите ситуации в света, в които езикът на етническо малцинство да е придобил такова разпространение и да не е изместил напълно езика на мнозинството. Причините за това двуезичие лесно биха могли да бъдат намерени, ако се проследи историята на Украйна.

С оглед на направеното изследване можем да обобщим, че двуезичието съпътства развитието на украинския език и украинския етнос от самата му поява. Двуезичието в Украйна е пряк резултат на езикова асимилация от времето, през което Украйна попада в състава на различни империи. Предпоставките за състоянието на езиковата ситуация в Украйна днес се коренят още в XIV в. в процеса на упадък на Киевска Рус и в загубата на независимост на украинските земи. В продължителен период от време основният фактор, който е повлиял на украинската езикова ситуация, е бил липсата на самостоятелна държавност. До началото на ХІХ в. на езикова асимилация е подложена незначителна част от украинското население. Това се дължи и на факта, че населението е било предимно селско, а както знаем, удобни условия за езиково влияние и езикова асимилация се създават именно в урбанизираните градски райони. Украинските села в голяма степен и до днес остават относително стабилни както етнически, така и по отношение на езика. В тях украинският език се развива в продължение на векове и отразява в промените си нуждите на променящия се свят.

Отсъствието на украинска държавност е една от основните причини за разпространението на двуезичие по украинските земи. Това е оказало

особено силно влияние върху езика на високите комуникативни сфери като политика, образование, наука, военно дело, в които главна роля има езикът на държавата, в чиито състав попадат териториите на Украйна. За повишаване на социалния статут на украинското население е било необходимо усвояването на този чужд език. Така се формира украинско – руското двуезичие в регионите от Украйна, които са били част от състава на Руската империя и СССР, украинско – полското на териториите в състава на Жеч Посполита, украинско – румънското в Румъния и т.н.

Характерно за двуезичието, което възниква в резултат от липсата на независима държава, е че то постепенно води до езикова, а по – късно и до етническа асимилация на населението. В етапите на този преход към асимилация в Украйна на преден план изпъкват и регионалните (основно езикови или повлияни от езика) особености на украинското население. Допълнително усилване на резултатите от този процес се постига и с изкуствения глад в Украйна през 1932 г. – 1933 г. Той значително отслабва демографската и езикова устойчивост на украинското население в регионите, в които е нанесъл най-големи демографски щети.

В най-голяма степен езиковата ситуация в Украйна днес се предопределя от езиковата политика на СССР от средата на миналия век. Тогава са заложили основните предпоставки за езиково поведение и отношение към езика, част от които продължават да са актуални и днес за определен кръг украинци. Един от пътищата за унищожение на украинския език, а с това и на етническа асимилация на украинците по времето на СССР е двуезичието. След неуспеха на теорията за „сливане на езиците“ двуезичието започва да служи на политиката за употреба на руския език като втори роден. Механизмът на двуезичието има за цел не просто да създаде възможност за международно и междуетническо общуване в

рамките на държавното обединение, а и постепенно да преведе хората от ситуацията на национално едоезичие към руско едоезичие.

С тази цел теорията на билингвизма и двуезичието биват допълнени с термини като „втори роден език“ и „хармонично двуезичие“. След обявяването на независимостта на Украйна през 1991 г. социалната роля на украинския език постепенно започва да се повишава и съответно – социалната роля на руския език в обществото намалява. От друга страна регионалните езикови различия между украинците днес предопределят важното значение, което и занапред ще има руският език в източните и южните територии на страната. Там процесът на русификация е бил толкова силен, че и днес се усеща неговата инерция. Двуезичието ще продължи да бъде водеща характерна особеност за езиковата ситуация в Украйна и през следващите десетилетия, а преходът към един език е продължителен процес с променлива интензивност.

В резултат на историческите предпоставки, които констатирахме при направения преглед на езиковите отношения и на базата на теоретичните постановки на социолингвистиката, които разглеждаме във втора глава на настоящата работа, стигаме до извода, че днешната езикова ситуация в Украйна е резултат от продължително двуезичие в отношение на диглосия. Нещо повече, макар и украинския език и руския език днес да са книжовни и кодифицирани, противопоставянето им, в различни сфери на обществения живот, по признака „висок – нисък“ продължава да ги поставя в състояние на диглосия и да възпрепятства развитието на координиран билингвизъм сред украинците.

Динамиката на употребата на украински език и руски език в Украйна след обявяването на независимостта ѝ през 1991 г., ни дават основание да смятаме, че в близко бъдеще двуезичието в западните области на държавата ще продължи да намалява в полза на употребата на

украинския език във все повече области на социалния живот. Факторите, които обуславят този процес, са десетки. Най-важните сред тях са сравнително еднородният етнически състав на този регион в сравнение с останалата територия на Украйна и постепенното стесняване на сферите на употреба на руския език.

В източните и южните области на Украйна тенденцията е с обратен знак. Там нивото на двуезичие предстои още да се покачва, тъй като населението все по-често изучава украински език и проявява склонност да си служи с него. По своята същност процесът на понижаване на нивото на двуезичие днес в Западна Украйна и повишаването му в Източна Украйна, са процеси на дерусификация, тъй като преди всичко се понижава прекалено високото ниво на владеене и употреба на руски език, което е резултат от езиковата политика на СССР. Важно последствие от понижаването на нивото на двуезичие в Украйна, както отбелязва Роман Лозински, е повишаването на езиковата устойчивост на населението. (Лозинський, 2008: стр. 452) Това от своя страна предопределя намаляването на броя на хората с неясно езиково поведение. Хора, които в зависимост от комуникативната ситуация, използват един или друг език. А също предопределя и понижената употреба на ненормативни езикови явления. Високото ниво на усвояване на езиците от своя страна благоприятства наличието на координиран билингвизъм и съвместно съществуване на нормативните езикови кодове в противовес на тяхната съупотреба. Основен езиков проблем, изпъква във всеки от разделите на трета глава, е задълбочаването на териториалните различия на украинското население. Разбира се дори условното разделяне на Украйна на рускогоряща и украинскоговоряща няма точни териториални граници. Ясни граници има представата за това различие, която се обуславя в източните райони от доминирането на руски език в СМИ, употребата на

суржик и слаба езикова устойчивост на украинското население в сравнение с езиковата устойчивост на етнически руското население.

Един от най-съществените проблеми към днешна дата по отношение на украинския език в Украйна е несъответствието между официалния му правен статут и реалното му положение в обществото, което в отделни региони на държавата и в някои комуникативни сфери се доближава до това на езиците на етническите малцинства. Личните ни впечатления, придобити в разговори с местното население по време на пътуванията ни в Украйна, показват, че продължават да съществуват сфери, като бизнес, киноиндустрия, интернет, точните науки, в които двуезичието не просто не е преодоляно, а руският език доминира почти напълно. Употребата на украински език в тях се възприема като проява на „екстравагантен сепаратизъм“ и рядко получава добър отзив сред общността.

Днес езиковите проблеми в Украйна влияят съществено на повечето социални и политически процеси в държавата. Съществен проблем, който има пряко отношение и към възможностите за разрешаване на езиковия въпрос и за който с основание можем да твърдим, че стои в основата на нерешаването му, е употребата му за политически цели. В Украйна по време на предизборните кампании езиковият въпрос се използва като средство за набиране на електорат. Езикореформаторските амбиции на основните партии в Украйна вече са създали благоприятни условия за постоянни политически спекулации, които са в противовес с евентуалните дискусии за разрешаването на проблема по същество. Идеята за консолидация на украинската нация е забравена и във все по-удобен инструмент за манипулация на избирателите по региони се превръщат различията между украинците, основното и най-обозримо между които е езикът. Разбира се, много украинскоезични членове на елита искат и се стремят да ограничат исторически наложената езикова политика на

потискане на украинския език и заместването му с руския. Срещу тези реформи обаче упорито стои регионалният елит на Изтока. Двата основни политически блока в Украйна днес са с приблизително изравнени сили и зад всеки от тях, наред с избирателите му, стои и проекторешение на езиковия въпрос, като тенденциите в разрешаването му са противоположни и често се намират в двете крайности. От обявяването на руския език за втори държавен до пълна изолация на употребата му в обществения живот. Нужно е да отбележим, че в сложната политическа ситуация, в която се намира Украйна в началото на 2014 г. обявяването на руския език за втори държавен, или повишаването на статута му под друга форма, би довело до окончателно формиране на разделителна граница по отношение на езика сред населението на Украйна. Негативни последици би имала и тоталната му изолация и забрана, която би отчуждила не малка част от населението. И все пак отлагането на решаването на езиковия въпрос в Украйна днес е от полза единствено на властта.

При разглеждането на динамиката и при опита за прогнозиране на тенденциите в развитието на украинската езикова ситуация е важно да не се забравя, че руският език освен език на етническо малцинство в Украйна днес е и основен език в общуването на почти половината от населението на държавата. Без значение дали разговарят на него постоянно в ежедневно битово общуване или само в зависимост от конкретна ситуация, това е нетипична ситуация за етнически еднородно население и към нея трябва с повишено внимание да се прилагат постановките на социолингвистиката. Асиметрия в украинско-руското двуезичие съществува от векове и ако в него не са намесени външни фактори като политически амбиции и насаждане на омраза и представа за различия, обособени от езика, тя не предизвиква дискриминация или негативна конотация.

Силно впечатление прави съвременната езикова ситуация към 2013 г., която констатирахме в столицата на Украйна – Киев. Безспорно езиковата ситуация навсякъде по света търпи постоянна промяна в едно или друго направление. Продължителният езиков контакт между руски и украински в рамките не просто на една държава, а в рамките на един град, квартал, улица или дори в рамките на един жилищен блок е довел до толерантност и търпимост от представителите на двете езикови общности в Киев. В свободен ежедневен разговор се приема за нормално единият от събеседниците да говори на украински, а другият на руски. Нещо повече – не се усеща никакво езиково насилие от страна на единия език към другия. Когато попитахме случаен минувач защо ни отговаря на руски език, след като ние говорим с него на украински, той отговори, че така за него е по-лесно. В това според нас в голяма степен се крият и причините за неразбирането на езиковия проблем от страна на населението на Украйна. В ежедневието на хората не съществуват комуникативни проблеми във връзка с двуезичието, а също и езикови конфронтации на битово ниво. Разпространеното двуезичие дава възможност за реализация в езиковото поведение на човек на език, който самия той предпочита, без отношение към нормативната база на украинското законодателство. Това неразбиране на проблема е предпоставка за конфликт в сферата на езика и това ясно личи в началото на 2014 г. Показателен факт по отношение на интересите на държавите съседи на Украйна е и причината, която изтъква президентът на Русия за разполагането на руски военни части на Кримския полуостров – а именно да защити интересите и правата на рускоезичното население. Опасност за етническата цялост на украинския народ представлява откритият интерес на външни сили за употребата на езика в Украйна като средство за морално – политически натиск върху народа.

Тук е мястото да обърнем внимание на общият стремеж на Украйна да се придържа към международните правни спогодби и добрите практики по отношение на разрешаването на етническите и езиковите въпроси.

Повишеният интерес към езиковата ситуация в Украйна от страна на учени, езиковеди, социолингвисти, етнологзи, журналисти и политици, а също и все по-широката обществена нетърпимост към ненормативната реч постепенно стесняват допустимостта за обществото на употребата на т. нар. суржик. Вредното влияние, което има върху обществото и върху отделния човек употребата на ненормиран езиков код, резултат от смесване на два книжовни езика, е очевидно.

Особено важно значение за бъдещето на украинския език има съхранението и заздравяването на украинската държавност и националност. Разбираемо е, че хората от различните региони на Украйна нямат и скоро няма да имат единно мнение относно пътищата за разрешаване на езиковия въпрос. Разбираемо е и че тенденциите ще имат различна динамика в различните региони, но смисълът от техните резултатите се крие именно в вътрешното себеусещане на украинците. За това не трябва да се допускат външни намеси.

За бъдещото развитие на украинския език, както и за излизането на езиковата ситуация в Украйна от състоянието на вековно двуезичие от водещо значение остава пълноценното развитие на украинския език, без да се нарушават езиковите права на населението, и излизането от състоянието на диглосия, което би поставило езиците, които влизат в състава на езиковата ситуация в страната, в състояние на равни възможности за развитие.

Заклучение на дисертационния труд:

В настоящото изложение се опитахме да проникнем в езиковата ситуация в Украйна, да разгледаме историческите предпоставки, довели до състоянието, в което се намира тя днес, да покажем най-характерните ѝ особености в началото на XIX в., а също и на основата на констатираните явления и процеси да направим изводи, относно тенденциите на бъдещото ѝ развитие. Силно се надяваме, че сме намерили правилния път, точния начин и достъпния език, за да представим това изключително интересно и многоаспектно развитие на междуезиковите отношения.

В заключение бихме могли да определим езиковата ситуация в Украйна като феномен, уникален за началото на XXI в. Въпреки че за нас като слависти беше изключително интригуващо да пишем този текст, а и също да събираме информация за съставянето му – било чрез (специализирана) литература или чрез лични контакти, които създадохме по време на няколкото пътувания до Украйна, трябва да отбележим, че като равносметка от чутото, прочетеното и написаното у нас се появява и едно чувство на тревога, че украинският език е в опасност (макар и ситуацията да изглежда под по-силен контрол, отколкото е в Беларус). Не сме носители на езика, но пък сме имали възможността да опознаем неговата специфика и безспорна красота, които могат да бъдат уловени не само от хора, които професионално се занимават с лингвистика – стига да имат желанието да го сторят. Именно защото сме и лингвисти, и хора, които в повечето случаи успяват да видят и усвоят красивото, бихме искали за украинския език да не се говори само като за език на малцинството, като за отмиращ език, който постоянно губи позициите си в сферите на употреба в собствената си държава, а като за език на втория по големина славянски етнос, чието развитие е продължило векове и който днес се възстановява от външния натиск по естествен начин.

Надяваме се, че в настоящия дисертационен труд сме постигнали целите, които си поставихме в началото му, а именно - да разкрием отношението между украинския и руския език в езиковата практика на населението в съвременна Украйна, както и динамиката в езиковото поведение в резултат от новата глобална среда, в която се развиват украинското общество, етнос и език.

Вярваме, че направените в първа глава на работата преглед на историческата действителност в различни периоди от развитието на украинския език и исторически преглед на украинско-руското двуезичие, са ключът за правилното и пълно разбиране на езиковата ситуация в Украйна. Надяваме се, че след разглеждането на теоретичните постановки на социолингвистиката, по отношение на съвместното съществуване на езиците, и прилагането им върху украинската езикова действителност сме успели да докажем, че езиковата ситуация в Украйна е резултат от продължителна диглосия и в известен смисъл, това езиково явление продължава да съществува и днес в пределите на независимата вече 23 г. Украйна. Отстояваме и мнението, че историята на украинския език и достиженията му през вековете му дават основания да претендира за самостоятелно бъдещо развитие и да отстоява правото си на държавен език в Украйна.

Темата за изчезващия, или възраждащия се в обозримото бъдеще, украински език в България е много слабо позната, предвид факта, че според немалка част от българските граждани в Украйна се говори руски език и много хора не правят разлика между източнославянските народи руснаци, украинци и беларуси. Тук, разбира се, влияние е оказало дългогодишното „братство” със СССР. Това в крайна сметка се оказва поредният резултат от доктрината на управляващите Съветския съюз,

която се стреми към унификация на гражданите – както в социално, така и в езиково отношение, макар и двете да не са постигнати.

Тук е мястото да отбележим, че не заемаме страна в езиковите конфликти в Украйна и не толерираме употребата в резултат на насилствена принуда и външно влияние нито на руския, нито на украинския език, нито на който и да е друг език. Разбираемо е, че никой не може и не трябва да принуждава другия да променя езика си, особено в началото на XIX в. Изборът на език е част от личния живот на всеки един човек и не може да бъде законово регулиран. От друга страна е необходимо държавата и държавният апарат да знаят и ползват държавния език. Безспорно, украинският език заема важно място в нашите професионални интереси, но това не е за сметка на интересите ни към общото езикознание. Професионалното разглеждане на сложните въпроси от компетенцията на общото езикознание, социолингвистиката и етнологията изисква безпристрасност както по време на изследването и събирането на материали, така и по време на писането на самия труд, която да води читателите към отговорите, които (би трябвало да) са породени от правилни въпроси. А право на всяка една нация остава да съхрани и развива самата себе си, съхранявайки езика си.

ПРИНОСНИ МОМЕНТИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

- детайлно разглеждане на езиковите отношения на социолингвистично и психологично ниво между двата най-разпространени днес в Украйна езика – украински и руски;
- определяне на двуезичето в украинската езикова ситуация като резултат от продължителна диглосия на базата на съществуващите теории в социолингвистиката;
- определяне на украинско-руското двуезичие в Украйна в началото на ХХІ в. като състояние на диглосия между два книжовни езика на базата на разгледаните социолингвистични теории;
- преглед на двуезичието в исторически аспект, а също и на социално-историческите и културни условия на развитие на украинския език;
- проучване на действащото езиково законодателство, което регламентира езиковите отношения в Украйна;
- проучване на съвременната езикова ситуация в сферите на образованието, религията, средствата за масова информация;
- разглеждане на новите тенденции в украинското общество относно езиковите въпроси и действията на гражданските движения;
- провеждане на анкета с цел проучване на разминаването между представата на хората за езиковата ситуация в Украйна и реалната езикова картина.

ЦИТИРАНА ЛІТЕРАТУРА:

беларуски език 2013: Білоруська мова. (загальна інформація)
http://uk.wikipedia.org/wiki/Білоруська_мова. (посетен 07.08.2013)

Бестерс-Дилгер 2008: Бестерс-Дилгер, Ю. Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендація. Київ, 2008.

Лозински 2008: Лозинський, Р. Мовна ситуація в Україні: суспільно-географічний погляд (монографія). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2008.

Масенко 2004: Масенко, Л. Мовна ситуація України.
http://www.ji.lviv.ua/n35texts/masenko-mov_syt.htm (посетен 08.06.2012)

Руда 2012: Руда, О. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія. Київ, 2012.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

1. УЧАСТИЕ В **Десети национални славистични четения в Софийския университет /СУ „Свети Климент Охридски”** 22.04.2010 – 24.04.2010 / със статия на тема „Ненормативни лексикални явления в съвремения украински език”. Статията е отпечатана.

2.. Участие в **Дванадесета национална научна конференция за студенти и докторанти /ПУ „Паисий Хиляндарски”** 20.05.2010 – 21.05.2010/ със статия на тема „Ненормативни лексикални явления в съвремения украински език”.

3. Публикация в I-ви брой на електронния алманах **„Българска украинистика”** на тема **„Суржик на границата на украинско-руския езиков контакт (от полуезичието до обезкултуряването)”**.

http://www.bgukrainistika.com/widgets/Filemanager/uploads/anon/ALMANAH_2012_1.pdf

4. УЧАСТИЕ В **Единадесети национални славистични четения в Софийския университет /СУ „Свети Климент Охридски”** „Време и история в славянските езици, литература и култура.” 22.04.2012 – 24.04.2012 / съвместен доклад с доц. Албена Стаменова на тема „Суржик като езиково явление”. Статията е под печат.

5. УЧАСТИЕ В МЕЖДУНАРОДНА СЛАВИСТИЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ **„POLYSLAV XVII “** 11.09.2013 – 14.09.2013 ГОДИНА С ДОКЛАД НА ТЕМА **„LANGUAGE SITUATION IN UKRAINE“**. Статията е под печат.

6. Публикация в III-ти брой на електронния алманах „**Българска украинистика**” на тема „**Езикова ситуация в Украйна.**“